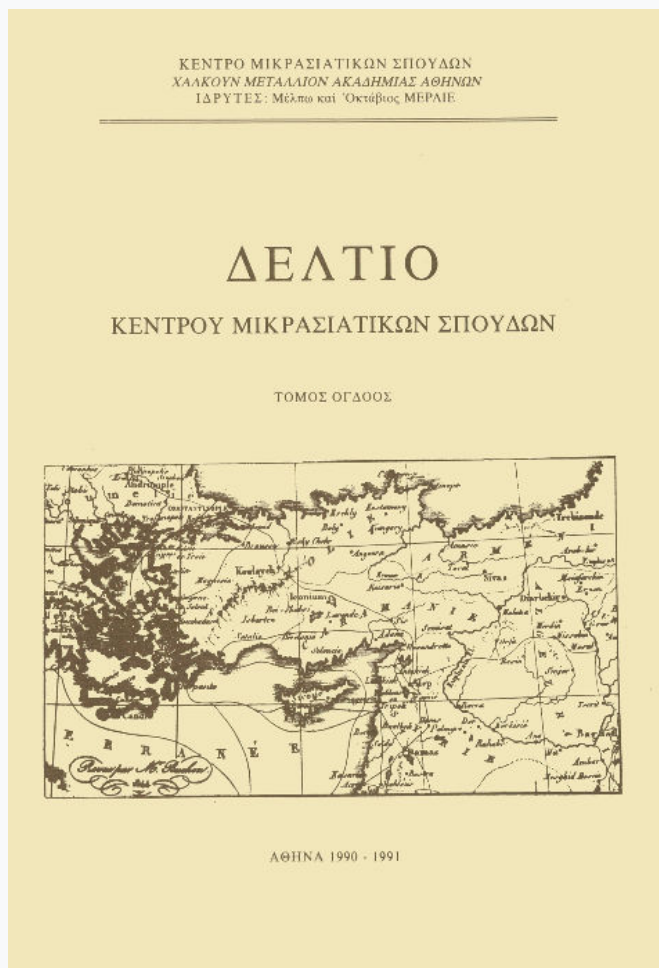

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

Πώς το Βυζαντινό κράτος είδε το κράτος των
μεγάλων Κομνηνών: (1204-1453)

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.229](https://doi.org/10.12681/deltiokms.229)

Copyright © 2015, Οδυσσέας Λαμψίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (1990). Πώς το Βυζαντινό κράτος είδε το κράτος των μεγάλων Κομνηνών: (1204-1453). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 8, 13-21. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.229>

ΠΩΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΙΔΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1204-1453)¹

Τò 1204, μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τῆς 4ης Σταυροφορίας, δημιουργήθηκαν στὸν ἄλλοτε βυζαντινὸ χῶρο τρία κρατίδια ἀπὸ ἄτομα ποὺ μὲ συγγενικοὺς δεσμοὺς συνδέονταν περισσότερο ἢ λιγότερο ἅμεσα μὲ τὶς οἰκογένειες ποὺ εἶχαν δώσει βασιλεῖς στὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου.

1. Οἱ Ἀλέξιος καὶ Δαβίδ, γιοὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, γιοῦ τοῦ ἄλλοτε Βυζαντινοῦ βασιλέα Ἀνδρόνικου Α' Κομνηνοῦ, ιδρύουν ἀνεξάρτητη ἡγεμονία στὰ νότια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλες ὑπῆρχαν οἱ πόλεις Τραπεζοῦς, Σινώπη καὶ Ἡράκλεια.

2. Ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος Δούκας, νόθος γιὸς τοῦ Ἰωάννη Ἀγγέλου, αὐτοαναγορεύεται ἡγεμόνας στὴ δυτικὴ καὶ ἐν μέρει κεντρικὴ ἑλληνικὴ χερσόνησο, μὲ κυριότερες πόλεις τὶς Ἄρτα, Ναύπακτο καὶ —ἀργότερα— Θεσσαλονίκη.

3. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης, ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Λάσκαρη (ὁ Κωνσταντῖνος τὴ νύχτα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 εἶχε ἐκλεγεῖ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς ὅμως νὰ στεφθεῖ ποτέ), φθάνει μαζί μὲ ἄλλους φυγάδες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Προύσα καὶ ἀργότερα στὴ Νίκαια. Ἐκεῖ γίνεται ἀρχικὰ παραδεκτὸς ὡς δεσπότης αὐτῆς τῆς ἀνεξάρτητης τέως βυζαντινῆς περιοχῆς καὶ ἀργότερα ἀναγορεύεται βασιλέας στὴ Νίκαια καὶ στὴ συνέχεια στέφεται αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Τὰ τρία αὐτὰ κρατίδια θὰ ἦταν εὐλόγο καὶ φυσικὸ —ἐφόσον ἡγεμονεύονταν ἀπὸ Βυζαντινοὺς Ἑλλήνες— νὰ προσπαθοῦσαν νὰ συνεννοηθοῦν, νὰ συνεργασθοῦν, ἴσως καὶ νὰ συνενωθοῦν γιὰ νὰ ἀποκρούσουν στὴν ἀρχὴ τὴν

1. Τὸ κείμενο τῆς δημοσιευμένης ἐργασίας ἀποτελέσει ἀνακοίνωση ποὺ ἐστάλη (χωρὶς ὅμως νὰ ἀναγνωσθεῖ, ἐπειδὴ δὲν ἦταν δυνατόν στὸ συγγραφεῖα νὰ ταξιδεύσει) στὸ 18ο Διεθνὲς Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Μόσχα, Αὐγούστος 1991. Τὸ δημοσιεύουμε χωρὶς καμιά μεταβολὴ προσθέτοντας μόνο λίγες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, ποὺ ὅμως δὲν ἔχουν καμιά ἀξίωση πληρότητας.

ἐπιθετικότητα τῶν σταυροφόρων καὶ ὕστερα νὰ ἀνακτήσουν τὸ Βυζαντινὸ κράτος καὶ νὰ τὸ ἀναστήσουν στὴν παλαιὰ του πρωτεύουσα.

Κάτι παρόμοιο ὅμως δὲ συνέβη. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα διαδραματίσθηκε σχεδὸν μέχρι τὸ 1261 (ὅποτε ἀνακαταλαμβάνεται ἡ Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὴ βασιλεῖα τῆς Νικαίας). Μέχρι τότε, σὲ σκληρὴ πολεμικὴ ἀντιπαράθεση, εἶχαν τελειῶς ἐμποδισθεῖ, διαδοχικά, τὴν πρώτη δεκαετία 1204-1214 οἱ Μεγάλοι Κομνηνοὶ καί, σχεδὸν εἴκοσι χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1261, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἡπείρου-Θεσσαλονίκης νὰ γίνουν οἱ διάδοχοι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Θὰ ἦταν χρήσιμη ἀλλὰ καὶ διδακτικὴ ἡ πλήρης καὶ λεπτομερὴς διερεύνηση τοῦ θέματος, πῶς τὸ Βυζάντιο (καὶ μέχρι τὸ 1261 ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸ κράτος τῆς Νικαίας) εἶδε καὶ ἀποτίμησε τὴν παρουσία καὶ ὑπαρξὴ τῶν δύο ἄλλων ἐλληνικῶν κρατιδίων καί, τανάπαλιν, πῶς αὐτὰ ἐκτίμησαν τὸ τρίτο κρατίδιο στὶς λίγες δεκαετίες, ὅταν οἱ πολεμικὲς συγκρούσεις χορηγοῦσαν τὸ κίνητρο γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἐκτίμηση.

Τὸ ἐγχείρημα ὑπερβαίνει τὴν ἔκταση καὶ τὴν προσπάθεια τῆς ἀνακοινώσεώς μας. Ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ ἐπιθυμεῖ νὰ περιορισθεῖ σὲ μία μόνο ἄποψη τοῦ πῶς πάνω θέματος καὶ νὰ περιγράψει —μὲ τεκμήρια τὰ ἱστορικὰ γεγονότα— τὴν πολιτικὴ τοποθέτηση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους (κράτους τῆς Νικαίας μέχρι τὸ 1261) ἀπέναντι στὸ ἐπίσης μικρασιατικὸ κρατίδιο τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος.

Θὰ προσπαθήσουμε, μὲ ἀναφορὰ σὲ ὁρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ σὲ ὁρισμένα κείμενα, νὰ ὀριοθετήσουμε καὶ χρονικὰ ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικὰ τὶς φάσεις στὴν πορεία τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ κράτους τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ μέρους τοῦ Βυζαντίου².

2. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν παραπέμπουμε στὰ γνωστὰ ἱστορικὰ ἔργα J. Ph. Fallmerayer, Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, William Miller, Émile Janssens καὶ στὸ πάντα χρήσιμο ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Χρυσάνθου, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, Ἀθῆναι 1935. Εἰδικότερα καὶ σὲ ἄμεση σχεδὸν σχέση μὲ τὸ θέμα εἶναι τὰ ἔργα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱδρυση τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν καὶ τοὺς πολεμικοὺς καὶ ἄλλους ἀγῶνες του γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ διατήρηση τοῦ κράτους. Γιὰ τὴν πρώτη καὶ ἀποφασιστικὴ περίοδο βλ. Ὁδ. Λαμψίδης, «Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν κρατῶν τῆς Νικαίας καὶ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν διὰ τὴν κληρονομίαν τῆς Βυζαντινῆς ἰδέας», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 34 (1977/78), σσ. 3-19· N. Oikonomidès, «La décomposition de l'Empire Byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'Empire de Nicée: A propos de la partitio Romaniae», *Πρακτικὰ 15ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆνα 1976. Γιὰ τὰ μετέπειτα γεγονότα, πού ἀναφέρονται στὴν ἀνακοίνωσή μας αὐτή, ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται στὰ προμνημονευθέντα ἔργα. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου-Θεσσαλονίκης βλ. D. M. Nicol, *The Despotate of Epirus*, 2η ἐκδ., Cambridge 1984. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κράτους τῆς Νικαίας βλ. M. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea 1204-1261*, Ὁξφόρδη 1975 καὶ τὴν παλαιότερη μελέτη τοῦ Α. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204-1261)*, Ἀθῆναι 1898. Τέλος γιὰ τὴ μετὰ τὸ 1261 δράση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους παραπέμπουμε στὸν G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963.

I. 1204-1214/15. Πολεμική αντιπαράθεση

Δὲν ἦταν λίγες στὰ χρόνια τῆς Λατινοκρατίας οἱ ἐκδηλώσεις Βυζαντινῶν, καὶ ἰδίως αὐτῶν ποὺ κατοικοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἐξέφραζαν τὴν ἴση ἐκτίμησή τους πρὸς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν καὶ πρὸς τὸ κράτος τῆς Νικαίας. Ἐντούτοις ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης —στὴν ἀρχὴ δεσπότης, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1205 μὲ τὸν τίτλο «βασιλεὺς» καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1208 ἐστεμμένος βασιλεὺς— εὐθὺς ἀμέσως ὑποχρεώθηκε νὰ ἀντιμετωπίσει σὲ πολεμικὲς συγκρούσεις τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Τότε ὁ Δαβὶδ Μέγας Κομνηνὸς μὲ στρατιωτικὲς δυνάμεις εἶχε προχωρήσει στὰ πλησιόχωρα ἐδάφη τοῦ κράτους τῆς Νικαίας (μάχη στὴν Τραχέα πρὶν ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1206). Ἀκόμα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δαβὶδ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1212) καὶ τὴν ἄλωση τῆς Σινώπης ἀπὸ τοὺς Μωαμεθανοὺς (1214), ὁ Λάσκαρης ἐκμεταλλεύθηκε τὶς εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ νὰ ἐκστρατεύσει δυτικὰ τῆς Σινώπης στὰ ἐδάφη τοῦ ἀντίπαλου κράτους καὶ νὰ τὰ καταλάβει (πολιορκία καὶ ἄλωση τῆς Ἡράκλειας 1214/15).

Στὶς πολεμικὲς αὐτὲς ἐπιχειρήσεις ὁ Λάσκαρης εἶχε ὁλοένα καὶ περισσότερο τὴ συναινετικὴ προτροπὴ καὶ συναντίληψη σημαντικῶν ἀτόμων τόσο μέσα στὸ κράτος τῆς Νικαίας ὅσο καὶ μακριὰ ἀπ' αὐτό.

II. 1215-1285. Πρὸς εἰρηνικὸ συμβιβασμὸ

Τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν μετὰ τὸ 1214/15 εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποχρεωμένο νὰ μαινώσῃ ἢ, τουλάχιστον, νὰ ἐλαχιστοποιήσῃ τὴ φιλοδοξία του νὰ διαδεχθεῖ ἐνδεχομένως τὸ ἄλλοτε Βυζαντινὸ κράτος, ἀφοῦ τώρα πιά στερεῖται ἄμεση ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἐδάφη, τὰ ἀμέσως πλησιόχωρα πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Διατηρεῖ ὥστόσο ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προβάλλουν τοὺς Μεγάλους Κομνηνοὺς ὡς τοὺς γνησιότερους ἀμέσους διαδόχους καὶ διεκδικητὲς τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Ἐμφανῶς λοιπὸν τὸ κράτος αὐτὸ στρέφεται πρὸς μία πολιτικὴ, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ γεωπολιτικὴ του θέση, καὶ προσπαθεῖ, ἀγωνιζόμενο ταυτόχρονα γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν ὑπαρξὴ του, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν παρουσία του, εἴτε μὲ πόλεμο εἴτε μὲ συνοικέσια καὶ ἄλλα εἰρηνικὰ μέσα, στοὺς ἀλλόφυλους λαοὺς καὶ στὰ ἄλλοεθνῆ κράτη στὰ δυτικὰ καὶ νότια σύνορά του.

Τὸ κράτος τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, μολονότι δὲν πιέζεται πιά ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη καὶ ἀπειλητικὴ παρουσία τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ἐντούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ἐρησυχάζει ἔχοντας ὑπόψη τὰ —ἐστὼ καὶ θεωρητικῶς προβαλλόμενα— δικαιώματα τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν στὸ βυζαντινὸ θρόνο. Τὰ δικαιώματα αὐτά, ποὺ οἱ πολιτικοὶ ἢ καὶ θρησκευτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέα σὲ ὀρισμένες περιστάσεις προβάλλουν καὶ ἐκμεταλλεύονται, ἀποτελοῦν πάντα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς βασιλεῖς τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως τὸ δύσκολο λησμονούμενο ἀντίπαλο δέος.

Γι' αυτό, όταν είχε πιά στερεωθεί ή υπεροχή του κράτους της Νικαίας και ήταν επικείμενη ή ανακατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος προτείνει στους Μεγάλους Κομνηνούς ειρηνικό συμβιβασμό. Σ' αυτό συνέτεινε αναμφίβολα και ή ανακατάληψη της Σινώπης από το Μανουήλ Α' Μέγα Κομνηνό το 1254.

Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος λοιπόν, σύμφωνος με την πατριαρχική συν-οδική απόφαση του 1260³, αποδέχεται την αυτοτέλεια και ανεξαρτησία της Έκκλησίας του Πόντου (που μέχρι τότε είχε δημιουργήσει πολλά ζητήματα στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως για την εκκλησιαστική διοίκηση). Προτείνει ακόμα την πραγματοποίηση κηδεστίας ανάμεσα στις δύο βασιλικές οικογένειες.

Αλλά και μετά το 1261 ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος δεν έπαυσε να επιζητεί τον ειρηνικό συμβιβασμό με τους Μεγάλους Κομνηνούς και με την αποστολή αντιπροσωπειών να προσπαθεί να πείσει το βασιλέα Ιωάννη Β' Μέγα Κομνηνό να πραγματοποιήσει την κηδεστία, που είχε προταθεί το 1260. Άς μη λησμονούμε ότι οι αντιμαχόμενοι τη θρησκευτικοπολιτική τοποθέτηση του Μιχαήλ Παλαιολόγου προέβαλαν περισσότερο έμμέσως ως άρχηγό της αντίπαλης παρατάξεως το Μεγάλο Κομνηνό.

Ο Παλαιολόγος τελικά το κατόρθωσε. Ο Ιωάννης Β' Μέγας Κομνηνός νυμφεύεται (1282) την Ευδοκία, θυγατέρα του Μιχαήλ και αδελφή του διαδόχου του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Ο γάμος αυτός ήταν ένας από τους συμφωνηθέντες όρους. Οί άλλοι όροι, οί πολιτικοί, που τόσο τους επιζητούσε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, άπαιτούσαν —και το πέτυχαν— ο Μέγας Κομνηνός να παραιτηθεί από το μέχρι τότε επίσημο τίτλο του «βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων», να τιτλοφορεῖται πιά «βασιλεὺς πάσης Ἀνατολῆς, Ἰβηρίας καὶ Περσείας»⁴ και να φέρει διακριτικά κοσμήματα όχι δικέφαλους αλλά μονοκέφαλους αετούς.

Έτσι, όταν ο Ιωάννης Β' Μέγας Κομνηνός μετά το γάμο του επέστρεψε στην Τραπεζούντα μαζί με την Ευδοκία Παλαιολογίνα, ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος και ο διάδοχός του Ανδρόνικος Β' πέτυχαν ένα συμβιβασμό με τους Μεγάλους Κομνηνούς. Ο συμβιβασμός αυτός υποβάθμιζε τη θέση του κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ ἄλλο βυζαντινὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς, τὸ βυζαντινὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

3. Βλ. Μητροπολίτης Χρύσανθος, *δ.π.*, σσ. 176-179.

4. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι ο γιός του Ιωάννη Β' και της Ευδοκίας Παλαιολογίνας Ἀλέξιος Β' φέρει στη «φήμη» του, εκτός από «Μέγας Κομνηνός», και «Παλαιολόγος». Η προσωνομία αυτή ήταν συνήθης, αν λάβουμε υπόψη την «ἐνθύμηση» ὑπὸ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναγράφει σὲ χειρόγραφο τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. Βλ. Ῥο. Λαμψίδης, «Grand Comnène - Paléologue», *Revue des Études Byzantines*, τ. 42 (1984), σσ. 225-228.

III. 1285-1390. Προσπάθειες για μεταβολή του κράτους των Μεγάλων Κομνηνών σε δορυφόρο του Βυζαντίου

Στά εκατό και πλέον αυτά χρόνια το Βυζαντινό κράτος προσπαθεί να θέσει το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών σε τροχιά σχεδόν δορυφόρου και να το καταστήσει περίπου όμοιο με περιοχή αυτοδιοικούμενη αλλά υπαγόμενη, έστω και χαλαρά, στην κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινουπόλεως (παράβαλε προς το δεσποτάτο του Μορέως). Το Βυζαντινό κράτος επιχειρεί να επιτύχει το σχέδιο αυτό είτε με τη βοήθεια Βυζαντινών, τους οποίους στέλνει στην Τραπεζούντα (είτε ως μητροπολίτες είτε ως μνηστήρες ή και νόμιμους διεκδικητές του θρόνου) είτε με τη βοήθεια Τραπεζουντίων που διέμεναν για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στο Βυζαντινό κράτος (Σχολάριοι) είτε ακόμα συμμετέχοντας το ίδιο σε άμεσες ενέργειες, ευνοϊκές για την πολιτική του (πολεμικές επιχειρήσεις Μιχαήλ Κομνηνού έναντιον Ἀλεξίου Γ' το 1375/76).

Ἐννοεῖται ὅτι πολλές φορές ἀνάμεσα στοὺς Τραπεζουντίους, πού ταξι-δεύουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Τραπεζούντα μὲ ἀποστολὴ νὰ ὑπηρετήσουν τὰ πολιτικὰ σχέδια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, συναριθμοῦνται καὶ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, πού μὲ εἰρηνικὰ ἢ ἄλλα μέσα ἀνεβαίνουν στὸ θρόνο τοῦ κράτους τῆς Τραπεζούντος. Τὰ άτομα ὅμως αὐτά, εἴτε μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν εἴτε ἄρχοντες ἢ ἀκόμη καὶ Βυζαντινοὶ πού προσκολλῶνται στὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, πολλές φορές δὲν τηροῦν τὴν ὑποχρέωση πού κατὰ κάποιον τρόπο ἀνέλαβαν, δηλαδὴ νὰ ἐξυπηρετοῦν συνεχῶς τοὺς πολιτικοὺς στόχους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Πολλές φορές κάτω ἀπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες συνθήκες ἢ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ὁμάδων ἢ φατριῶν, μερίδας ἀρχόντων ἢ καὶ τοῦ λαοῦ, προσχωροῦν κατὰ χρονικὰ διαστήματα στὴν ἀντίθετη πρὸς τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πολιτικὴ καὶ μάχονται μάλιστα ἐναντίον τῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν.

Ὁ Ἰωάννης Β' Μέγας Κομνηνὸς στὴν Κωνσταντινούπολη συνομολογεῖ (1282) μὲ τὸ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο τὸ συμβιβασμὸ πού πιὸ πάνω μνημονεύσαμε. Στὸν Πόντο οἱ Γεωργιανοὶ τότε μὲ τὸ βασιλεῖα τους Δαβὶδ ἐπέρχονται κατὰ τῆς Τραπεζούντος καὶ τὴν πολιορκοῦν, ἀσφαλῶς γιὰ νὰ φανερῶσουν τὴν ἀντίδραση τοῦ γειτονικοῦ κράτους τῆς Γεωργίας στὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν γιὰ τὴ συμφωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τονίζω καὶ πάλι ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ἐπηρεάζεται καὶ θὰ ἐπηρεάζεται σ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ βίου του ἀπὸ τὴ γεωπολιτικὴ του θέση. Ἡ πολιτικὴ πού θὰ ἀσκεῖ θὰ κατευθύνεται πρὸς τὴ μεγαλύτερη ἀσφάλειά του, χωρὶς ἡ ἀσφάλειά του αὐτὴ νὰ ἐνέχει τὴν ἔννοια ἐξαρτήσεως τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ἀπὸ τὴ Γεωργία, ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀνατολικά ἀλλόθρησκα κράτη καὶ γενικὰ ἀπὸ τὰ τουρκομανικὰ ὁμορὰ του κρατίδια. Οἱ συνθήκες τῆς ἰδρύσεώς του μὲ τὴ βοήθεια τῆς Γεωρ-

γίας τὸ 1204, ἀλλὰ καὶ οἱ συνθήκες τῆς καταλήψεώς του τὸ 1461, ὅταν συμμαχεῖ μετὸν Οὐζζὸν Χασάν τῶν Ἀσπροπροβατάντων, προβάλλουν κατὰ τὴ γνώμη μου τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ τὴν ἀποδεικνύουν⁵.

Ὁ Ἰωάννης Β', ὅταν γύρισε στὴν Τραπεζοῦντα, χωρὶς ἀμφιβολία ἀνέλαβε νὰ πραγματώσει στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων του τὰ σχέδια τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Ἡ Θεοδώρα, θυγατέρα τοῦ Μανουὴλ Α' Μεγάλου Κομνηνοῦ ἀπὸ τὴ σύζυγό του Ρουσούνταν ἀπὸ τὴ Γεωργία, μετὰ τὴ βοήθεια ἐκείνων ποὺ ἀντιδρούσαν στὸν Ἰωάννη Β' στασιάζει ἐναντίον του καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ θρόνο, στὸν ὁποῖο ὅμως ὁ Μέγας Κομνηνὸς ἀργότερα ἐπανέρχεται.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωάννη Β', στὸ θρόνο ἀνέρχεται ὁ πρεσβύτερος γιὸς του Ἀλέξιος Β' σὲ ἡλικία 15 χρονῶν. Κηδεμόνας του εἶχε ὀρίσει ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννη Β' Εὐδοκίας. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀλέξιος Β' ἀρνεῖται νὰ νυμφεῖται τὴν προτεινόμενη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν νύφη (θυγατέρα τοῦ Βυζαντινοῦ ἀξιωματοῦχου Χούμνου) καί, μετὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἀντιβυζαντινοῦ κόμματος καὶ χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου, παίρνει σύζυγο πριγκίπισσα θυγατέρα ἡγεμόνα τῆς Γεωργίας, τότε ὁ Βυζαντινὸς βασιλεὺς συγκαλεῖ τὴ Σύνοδο καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀκυρώσει τὸ γάμο. Ἡ Σύνοδος ὅμως δὲν τὸν ἀκυρώνει. Τότε ἡ χίρα τοῦ Ἰωάννη Β' Εὐδοκία Παλαιολογίνα μεταβαίνει στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ νὰ ἄρει τὴ διαμάχη. Ἀπρακτὴ ὅμως ἐπιστρέφει στὴν Τραπεζοῦντα καὶ μετὰ ἓνα χρόνον πεθαίνει (1302).

Κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Β' Μεγάλου Κομνηνοῦ (1332), ποὺ τὸν κηδεμόνευε ἡ Γεωργιανὴ μητέρα του, ὑπῆρχαν ἐπίσης δύο κόμματα: τὸ βασιλικό, ποὺ ὑποστήριζαν οἱ φιλοβυζαντινοί, καὶ τὸ ἀντίπαλο, ποὺ ὑποστήριζαν ὁ τραπεζουντιακὸς πληθυσμὸς καὶ οἱ μεγάλες οἰκογένειες ἀρχόντων στὸ χωρὸ τοῦ Πόντου. Οἱ περιστάσεις (ἐχθρικὲς ἐπιδρομὲς κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιμαχίες) ὑποχρέωσαν τὰ ἀντιτιθέμενα κόμματα νὰ εἰρηνεύσουν καὶ νὰ καλέσουν τὸ γιὸ τοῦ Ἀλεξίου Β', Βασίλειο Β', ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ καταλάβει τὸ θρόνο. Ἐκεῖ εἶχε καταφύγει μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του καὶ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἀνδρόνικου Γ' στὸ θρόνο (1330). Ἐτσι ὑπερισχέει καὶ διοικεῖ ἡ μερίδα τῶν φιλοβυζαντινῶν.

Κατὰ τὴν παραμονὴ του στὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Βασίλειος Β' εἶχε μνηστευθεῖ τὴ νύφη θυγατέρα τοῦ Ἀνδρόνικου Γ', τὴν Εἰρήνην Παλαιολογίνα, τὴν ὁποία καὶ νυμφεύεται τὸ 1335. Ἡ στειρότητα τῆς συζύγου ὑποχρεώνει τὸν Μεγάλον Κομνηνὸ νὰ τὴ διαζευχθεῖ καὶ νὰ νυμφεῖται τὴν Εἰρήνην τὴν

5. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν βλ. Ὁδ. Λαμψίδης, «Ἡ Τουρκοκρατία στὸν Μικρασιατικὸ Πόντο», Κεφ. Α. Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 33 (1975/76), σσ. 120-149.

ἀποκαλούμενη Τραπεζούντια (1339), ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀποκτήσει δύο γιούς.

Ὅταν ὁ Βασίλειος Β΄ πεθαίνει, ἡ πρώτη του σύζυγος Εἰρήνη Παλαιολογίνα στασιάζει, ἀνέρχεται στὸ θρόνο καὶ μετὰ τὴ βοήθεια τῶν φιλοβυζαντινῶν συγκροτεῖ ἐνοπλὰ τμήματα, ποὺ στὸ χῶρο τῆς Τραπεζοῦντος μάχονται γιὰ τὰ δικαιώματά της. Ἀντίπαλός της ἦταν οἱ μεγάλες οἰκογένειες τοῦ Πόντου, ποὺ καὶ αὐτὲς τὴν ἀντιμάχονται ἐνόπλιως. Ὑπερισχούν οἱ βασιλικοί. Ἡ Εἰρήνη, ἡ ὁποία ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας της εἶχε στείλει ὁμήρους στὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν Εἰρήνη τὴν Τραπεζοῦντια μετὰ τοὺς δύο γιούς της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ στάση τῆς θυγατέρας τοῦ Ἀλεξίου Β΄, τῆς Ἄννας Ἀναχουτλοῦ. Μετὰ τὴ βοήθεια τοπικῶν δυνάμεων ἡ Ἄννα ἀναγορεύεται βασιλίςσα στὴν περιοχὴ τῆς Λαζίας καὶ κατόπιν (1341) καταλαμβάνει τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἐκθρονίζει τὴν Παλαιολογίνα.

Μετὰ ἀπὸ ὀλιγοήμερη βασιλεία τῆς Ἄννας φθάνει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πλοῖα βυζαντινὰ ὁ Μιχαὴλ (γιὸς τοῦ Ἰωάννη Β΄ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Β΄). Τὸν ὑποστηρίζει ἡ μερίδα ποὺ ἐπικεφαλῆς της ἦταν οἱ Σχολάριοι. Τὴ νύχτα τῆς εἰσόδου τοῦ Μιχαὴλ στὴν Τραπεζοῦντα ὁ λαὸς στασιάζει καὶ ἀφοῦ ἐξορίζει τὴν Εἰρήνη Παλαιολογίνα στὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεβάζει καὶ πάλιν στὸ θρόνο τὴν Ἄννα Ἀναχουτλοῦ. Γιὰ νὰ παύσουν οἱ ἐριδες, οἱ ἄρχοντες ἀποφασίζουν νὰ καλέσουν στὸ θρόνο τὸ γιὸ τοῦ Μιχαὴλ, τὸν εἰκοσάχρονο Ἰωάννη, ποὺ διέμενε καὶ αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖνος ἔρχεται (1342) καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς ὡς Ἰωάννης Γ΄. Οἱ ἀντίπαλοι τῶν φιλοβυζαντινῶν, ποὺ ὑποστήριζαν τὴν Ἄννα Ἀναχουτλοῦ, κατανικῶνται καὶ φονεῦνται, μαζὶ μετὰ αὐτοὺς καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἄννα.

Συνεχῆς λοιπὸν εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν Βυζαντινῶν στὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ ἔχουν ὑπὸ τὴν ἐπιρροή καὶ ὑψηλὴ κυριότητά τους τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Στὸ ἔργο «Περιγήσεις» τοῦ Ἀνδρέα Λιβαδηνοῦ⁶, Βυζαντινοῦ ποὺ ὅμως παρέμεινε τριάντα καὶ περισσότερα χρόνια στὴν Τραπεζοῦντα, πολλὰς σελίδες του περιγράφουν τὶς ἐμφύλιες ταραχὲς στὴν Τραπεζοῦντα (στὰ χρόνια 1330-1356). Στὶς ταραχὰς αὐτὲς συγκρούονταν ἡ ἐπιδίωξις γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς πολιτικῆς τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν τοπικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ ἀντιβυζαντινοῦ κόμματος. Ἀκόμα καὶ στὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1349-1390) οἱ Βυζαντινοὶ βασιλεῖς δὲν ἔπαυσαν τὴν προσπάθειά τους νὰ καταστήσουν τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν δορυφόρο τους.

Ἀς ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι καὶ οἱ ἐκλεγόμενοι καὶ χειροτονούμενοι στὴν Κωνσταντινούπολιν μητροπολίτες Τραπεζοῦντος (παρὰ τὴ συνοδικὴ ἀπόφασιν τοῦ 1260), εἴτε ἦσαν ὑπήκοοι τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν εἴτε

6. Ὁδ. Λαμψίδης, *Ἀνδρέου Λιβαδηνοῦ Βίος καὶ Ἔργα*, Ἀθῆναι 1975.

προέρχονταν από τη βυζαντινή επικράτεια, πολλές φορές προωθούσαν και αυτοί, ανάλογα με τις περιστάσεις, την πολιτική του Βυζαντινού κράτους. Παράδειγμα ο μητροπολίτης Τραπεζούντος Θεοδόσιος, που προερχόταν από το Βυζαντινό κράτος και είχε εκλεγεί από τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως.

Ένα γεγονός που καταγράφει έπακριβώς τη βυζαντινή πολιτική και χορηγεί έμφανες τεκμήριο είναι η ένοπλη επίθεση από στόλο αποτελούμενο από τρεις μονάδες, που έγινε στα 1375/76 κατά της Τραπεζούντος. Η επίθεση αυτή απέβλεπε, όπως μάς πληροφορούν και τα σχετικά βενετικά έγγραφα, στην εκθρόνιση του 'Αλεξίου Γ' Μεγάλου Κομνηνού και στην εγκατάσταση του Μιχαήλ, γιου του Βυζαντινού αυτοκράτορα 'Ιωάννη Παλαιολόγου, στο θρόνο του κράτους της Τραπεζούντος. Ο Μιχαήλ ήταν και ο επικεφαλής της πολεμικής αυτής επιχειρήσεως. Η επίθεση απέτυχε και τα σχέδια για την ανατροπή του 'Αλεξίου Γ' Μεγάλου Κομνηνού ματαιώθηκαν. Το γεγονός όμως αυτό παραμένει για το θέμα μας μια σημαντική πληροφορία για τον ιστορικό έρευντή.

Για την πραγμάτωση της επίσημης βυζαντινής προσπάθειας δεν ήταν λίγα αυτά που προσέφεραν και οι διάφοροι Βυζαντινοί, που είτε διά βίου είτε για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρέμειναν στο χώρο του Πόντου υπηρετώντας το κράτος των Μεγάλων Κομνηνών (Κωνσταντίνος Λουκίτης, Γεώργιος Χρυσοκόκης, 'Ανδρέας Λιβαδηνός) και που εύλογο ήταν να μην μπορούν να λησμονήσουν το Βυζαντινό κράτος, από το οποίο προέρχονταν. ('Ας σημειωθεί η ένταση της λυρικής γραφίδας του 'Ανδρέα Λιβαδηνού, όταν μιλά για το συναισθηματικό του δεσμό με την Κωνσταντινούπολη.)

Ο 'Αλέξιος Γ' σ' όλο σχεδόν το διάστημα της βασιλείας του προωθεί μια ανεξάρτητη πολιτική και προσπαθεί, ιδιαίτερα με συνοικέσια, να έχει τη φιλία των ηγεμόνων των κρατιδίων, με τα οποία το κράτος του συνορεύει.

IV. 1390-1453

Οι πληροφορίες για την ιστορία των Μεγάλων Κομνηνών στη χρονική αυτή περίοδο είναι ελάχιστες, γιατί το Χρονικό του Παναρέτου⁷ είναι πολύ φειδωλό για το μετά το 1390 διάστημα και δεν παρέχει ειδήσεις ικανές να στηρίζουν άποφασιστικά τη μία ή την άλλη άποψη για την πολιτική των Μεγάλων Κομνηνών. Πάντως και από τις πληροφορίες αυτές και από τα κείμενα του καρδινάλιου Βησσαρίωνα (*'Εγκώμιον εις Τραπεζούντα*⁸) και του

7. Μιχαήλ ο Πανάρετος, *Περί των Μεγάλων Κομνηνών*, εισαγωγή-έκδοσις-σχόλια 'Οδ. Λαμψίδης, Αθήναι 1958.

8. 'Οδ. Λαμψίδης, «Τό "Εγκώμιον εις Τραπεζούντα" του Βησσαρίωνος», *Αρχαίον Πόντου*, τ. 39 (1984), σσ. 1-76.

Γεωργίου Σφραντζή (*Βραχὺ Χρονικόν*) διαβλέπουμε ὅτι τὸ Βυζαντινὸ κράτος, περιορισμένο ἀπὸ τὴν ὀλοένα αὐξανόμενη δύναμη τῶν Ὁθωμανῶν, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει πιά ὅποιαδήποτε πρόθεση νὰ ἀσκήσει ἐπιρροή στὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν. Τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἀντιμετωπίζει τώρα πιά τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κράτη, μὲ τὰ ὅποια ἔρχεται σὲ ἐπαφή, χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη διάκριση. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τὸ κέντρο λήψεως ἀποφάσεων τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς τὸ ὁδηγεῖ στὴν ἀποξένωση κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἑλληνικὸ κρατίδιο τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι ὁ Βησσαρίων, ποὺ σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ποὺ τὸ 1437/38 συγγράφει τὸ *Ἐγκώμιον* γιὰ τὴ γενέτειρά του πόλιν, πούθενά δὲν ἀναφέρει ἐνδεχόμενη βοήθεια ἢ ἄλλη ἀρωγὴ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὸ κράτος τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Σφραντζῆς, ἔμπιστος τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, διηγεῖται τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Τραπεζοῦντα, ποὺ σκόπευε πιθανὸ συνοικέσιο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου μὲ Μεγαλοκομνηνὴ πριγκίπισσα⁹. Στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Ἰωάννη Δ' Μεγάλο Κομνηνὸ δὲν ἀφήνει οὔτε κἀν ὑπαινιγμὸ νὰ διαφανεῖ γιὰ ἐνδεχόμενη συμπάραταξη μεταξὺ τῶν δύο βυζαντινῶν κρατῶν, ὅταν μιλᾷ γιὰ τὸν ἐπικείμενο κατὰ τὴ γνώμη του θανάσιμο κίνδυνο ἀπὸ τὴν ἀναγόρευση τοῦ νεαροῦ Μεχμέτ Β' τοῦ Κατακτητῆ στὸ σουλτανικὸ θρόνο.

Ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ Μεγάλοι Κομνηνοί, πολιτικὴ ποὺ υπαγορευόταν ἀπὸ τὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους τους, ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τίς λίγες εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο. Πράγματι οἱ Μεγάλοι Κομνηνοὶ ἐξακολουθοῦν τὴν πολιτικὴ φιλικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνες τῆς περιοχῆς τῆς Γεωργίας, ἐνῶ ταυτόχρονα μὲ συνοικέσια ἀνάμεσα στοὺς Μεγάλους Κομνηνοὺς καὶ σὲ Βυζαντινὲς νύφες δὲν παύουν νὰ διατηροῦν σχέσεις καὶ μὲ τὸ Βυζαντινὸ κράτος.

9. Ι. Παπαδόπουλος, «Ὁ πρεσβευτὴς Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου Γεώργιος Φραντζῆς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Ἰβηρίᾳ», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 18 (1953), σσ. 202-204 καὶ «Μία πολιτικὴ συνδιάλεξις ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Τραπεζοῦντος», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 19 (1954), σσ. 179-180.